

УДК 1(091):930.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-174-183

Олексій ХАЛАПСІС[©]

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДІАХРОНІЯ ІСТОРІЇ В ПОЕМАХ ГЕСІОДА

Грецький поет Гесіод відомий як автор першої в західній традиції історіософської моделі. Коли йдеться про цю модель, зазвичай мають на увазі його «міф про раси», в якому подано п'ять етапів людської історії. Але в Гесіода була і божественна історія, і вона, до речі, набагато більш докладна, ніж згаданий міф. Проте поет не синхронізував ці дві лінії історичного процесу між собою. Чи сталося це випадково, чи Гесіод зробив це навмисно, реалізуючи свій особливий задум?

У статті доведено, що Гесіод неявно пов'язав божественну історію (теогонію) з історією людини (її роботами і днями), тим самим давши зрозуміти, що зміни небесної політики спричиняють і зміни у принципах організації людського гуртожитку. Поет довів до граничної концентрації протиставлення між існуючим і належним, причому зробив він це за допомогою завульованої іронії. Хоча Зевс вихваляється як мудрий правитель, який є в ролі найвищого морального авторитету, захисником чесноти та переслідувачем пороку, та схоже на те, що саме на нього спрямована критика Гесіода, адже саме за правління Зевса відбувається моральний занепад, а головний олімпійський бог не може або не хоче цьому запобігти. Схема Гесіода загалом песимістична, він не бачить виходу з моральної кризи, яка спіткала залізну расу. Єдина надія покращити світ – це змінити себе, і починати треба з чесною праці.

Хоча Гесіод не був філософом у традиційному розумінні цього слова, саме він зміг сформулювати проблему, яка стала першим філософським питанням у грецькій культурі – проблему невідповідності фактичного суцього та морального належного. Порушена ним тема, навіть будучи критично сприйнятою (а може саме тому) деякими філософами, стала відправною точкою грецького інтелектуального проекту, і саме Гесіод чималою мірою сприяв тому, що філософія – як інтелектуальне дослідження світу божественного і світу людського – зародилася на його батьківщині.

Ключові слова: Гесіод, міф про раси, історіософія, регрес, песимізм, мораль.

Постановка проблеми. Відомості про небеса будуть достовірними у випадках, якщо ти: 1) сам бог чи бодай напівбог; 2) бував на небесах і описуєш події як свідок; 3) маєш надійну інсайдерську інформацію. Давньогрецький поет Гесіод не претендував на божественний (як Емпедокл) або напівбожественний (як Піфагор) статус, він не відвідував країну янголів (як Сведенборг) і не спускався під землю (як Орфей); та й після смерті він не став богом (як Марк Аврелій). Він мав свої зв'язки з небесами. «Теогонію» Гесіод починає з розповіді про зустріч із дев'ятьма Музами, які навчили його своїм пісням та подарували палицю з лавра. Подальший виклад спирається на авторитет цього джерела інформації, хоча поет мимохідь зауважує, що дочки Зевса можуть як розповісти справжню правду, так і збрехати.

Зустріч із гарними дівчатами може закрутити голову будь-кому, а якщо вони при цьому богині, то й поготів. Отримане юним Гесіодом натхнення вилилося у створення поетичних творів, які мали велике значення для становлення античної картини світу. Приблизно через два століття після його смерті інший видатний грек, заслужено прозваний «батьком історії», писав, що елліни про родовід богів, про їхні імена та діяльність дізналися тільки від учорашнього чи позавчорашнього дня, адже вперше про це їм розповіли Гесіод та Гомер [4, р. 341]. Сьогодні міфотворчість навряд чи може бути поставлена комусь у заслугу, проте з огляду на те, що сутністю кожної культури є релігія [16, р. 358], а також те, що грецька філософія виникла з міфології, ступінь впливу поем Гесіода на формування античної інтелектуальної традиції складно переоцінити.

© О. Халапсіс, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9498-5829>

prof.halapsis@gmail.com

Але Гесіод улавився не лише внеском у релігійну свідомість еллінів. Він розробив історіософсько-теологічне вчення про п'ять людських рас, які змінюють одна одну. Подібні моделі були поширені в деяких стародавніх суспільствах, проте, як буде показано далі, зміст меседжа Гесіода не тільки цілком оригінальний, але й далеко не очевидний.

Особливої уваги заслуговує те, що фактично в творах Гесіода йдеться про дві лінії історії – історію богів та історію людей, причому ці дві лінії історії не синхронізовані самим поетом. Чи сталося це випадково, чи Гесіод зробив це навмисно, реалізуючи свій особливий задум? Про це піде мова в статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Гесіоду приписується кілька творів, серед яких називають «Щит Геракла», «Каталог жінок» та деякі інші, проте, ймовіріше, вони були написані іншими людьми і значно пізніше [9]. Безсумнівним є те, що Гесіод був автором «Теогонії» та «Робіт і днів», тому працюючи над статтею, ми спиралися саме на ці твори, використовуючи грецький текст з паралельним англійським перекладом Глена Моста (Loeb Classical Library, Видавництво Гарвардського університету, 2006).

Дослідженню творчості Гесіода присвячено чимало робіт, однак із зазначеною нами проблематикою перетинаються далеко не всі. «Міф про раси» в контексті його близькосхідних коренів розглядали Р. Барнетт [1], Чарльз Пенглейс [13], Йоханнес Хоболд [3], Хелен ван Ноорден [19], Стефан Скаллі [15] та ін. Специфіку «трудової» концепції грецького поета у метафізичному аспекті досліджувала Стефані Нельсон [10]. Рецепцію вчення Гесіода в Античності розглянули Хьюго Конінг [8] та Річард Хантер [7]. Комплексний розгляд «Теогонії» та «Робіт і днів» як двох частин єдиного задуму запропонувала Дженні Строс Клей [17].

Проте наше сприйняття творчості Гесіода дещо відрізняється від реконструкцій вказаних авторів. На нашу думку, цей грек був дуже непростий і сказав далеко не все, що думав. З іншого боку, він сказав достатньо, щоб його могли зрозуміти ті, хто вміє читати між рядками. Найцікавіше полягає в тому, що недомовка Гесіода зовсім не мала на меті щось приховати від людей. Точніше, вона мала на меті дещо приховати, але не від людей. В учня Муз були підстави під поетичним покровом сховати свої думки від багатого вищої інстанції.

Метою статті є експлікація діахронічної історіософської моделі Гесіода.

Виклад основного матеріалу. Чим займаються на небесах безсмертні боги і як їхнє проведення часу впливає на життя людей? У двох великих поемах – «Теогонія» та «Роботи і дні» – Гесіод дає свою відповідь на ці питання. Перша поема присвячена божественній історії – від Хаосу до приходу до влади Зевса і встановлення його порядку на небесах і землі. У другій праці йдеться про людське життя, побут тощо; тут же дається перша у західній традиції схема історичного процесу. Ці дві поеми перетинаються за змістом, але кожна підпорядковується своїй власній логіці.

У «Теогонії» поет описує походження богів і вихваляє того, хто в результаті отримав верховну владу та утвердився на Олімпі. Зевс, як видно з розповіді, зовсім не споконвічний космічний принцип, не творець світу, і навіть не перший бог. Він представник третього покоління богів, який захопив світ тоді, коли останній вже був у загальних рисах упорядкований. Сам факт політичного лідерства робить Зевса гідним вихваляння; якби головою богів був Кронос або хтось інший – Гесіод так само палко прославляв би чинного правителя світу. Зевс переміг не тому, що він найгідніший, а найгіднішим (похвали) він став тому, що переміг.

Складаючи «Теогонію», молодий Гесіод не надто цікавився етичними питаннями: його розповідь про небеса має захопливий характер, а описи богинь не позбавлені еротичних елементів. Поет вірить в успіх і не вважає, що людська доля пов'язана з моральними якостями особистості: боги розподіляють блага без розбору, та й самі вони не обтяжені нормами і зобов'язаннями. Мабуть, єдина оцінка, яку дозволяє собі автор, – це засудження Кроноса за пожирання своїх дітей. Відомо, що робив це тогочасний правитель світу не з голоду, а через побоювання, що нащадки можуть позбавити його влади, як він свого часу відсторонив від влади власного батька – Урана.

До речі, безсмертя богів має дуже примітний бік. Бога не можна вбити в принципі, тому проковтнуті Кроносом діти продовжували жити і розвиватися в утробі батька, що дозволило Зевсу згодом їх звільнити. Пізніше Зевс дізнався, що його майбутній власний син від Метіди має вчинити новий переворот. Громовержець дещо вдосконалив батьківський метод, проковтнувши вагітну дружину. Метіда залишилася

жити в утробі свого віроломного чоловіка, в належний час народивши Афіну, яка вийшла назовні з голови Зевса. Саме молодший брат Тритогеней мав повалити Зевса, але той перегравав долю, нейтралізувавши мати майбутнього наступника ще до його зачаття. Очевидно, в ті часи навіть боги не мали контрацептивів, а думка розлучитися зі своєю першою дружиною якимось менш екстремальним способом Громовержця не відвідала. Коментувати моральний бік цієї історії Гесіод розсудливо не став.

У «Роботах і днях» чітко простежується зміна пріоритетів автора. Зевс уже виступає у ролі найвищого морального авторитету, будучи захисником чесноти та переслідувачем пороку. Принаймні саме цю позицію озвучує Гесіод у творі, найвідомішою частиною якого став міф про раси. Може скласти враження, що останній органічніше виглядав би в «Теогонії»: тоді в одній праці об'єдналися б божественна і людська історії, а друга поема була б присвячена моральним настановам, господарським порадам тощо. Більше того, якщо головною метою «Робіт і днів» вважати навернення брата Перса, то включення в цю поему розповіді про п'ять рас, що змінюють одна одну, було навряд чи гарною ідеєю. Почасти це визнає і сам Гесіод, вказуючи, що нині для людини погано бути справедливою [5, р. 109]. Оскільки світ змінюється в гірший бік, заклики до того, щоб Перс поведився доброчесно і справедливо, були не зовсім послідовними: братик лише слідує тренду, в межах якого потрібні інші людські якості.

Проте ми думаємо, що тертя з братом стали лише приводом для розмови про ті проблеми, які хвилювали поета у зрілому віці. Якби Перса не було, його треба було би вигадати, бо образ брата чудово спрацював як концентрований вираз аудиторії Гесіода: він особистісний у тому сенсі, що дозволяє поетові говорити «ти», і він надособистісний у тому сенсі, що кожен читач/слухач може сприймати слова Гесіода як звернені до нього самого. До того ж недолугість брата чітко корелювала із загальною мінорною тональністю «Робіт і днів», із відчуттям ціннісної кризи. І саме у цьому контексті цікаво подивитися на його історіософську схему.

Найщасливішими були люди *золотої раси*, причому жили вони під час правління Кроноса, про що згадує Гесіод. Представники цієї раси проводили час у блаженстві, насолоджуючись бенкетами та смачною їжею. Золоті люди були довгожителами, вони не знали старості, а їхня смерть була схожою на засинання. Проте навряд чи таке безтурботне життя було їхньою власною заслугою. Перша раса нічим видатним не уславилася, принаймні, про її звершення чи подвиги нічого не повідомляється. До речі, всупереч поширеній думці про золотий та наступні *віки* Гесіод нічого не говорив. Вперше розповіді про «золотий вік» з'являються у Вергілія [20, р. 560] та в Овідія [12, р. 8]. Грецький поет говорив про χρύσειον γένος [5, р. 96] – «золоту расу» (ми використовуємо слово «раса», дотримуючись усталеної англословної традиції; у російському перекладі Вікентія Вересаєва грецьке «γένος» передано як «покоління»).

Паралелі зі старозавітною розповіддю про Едемський сад і про його втрату через жіночу цікавість та чоловічу безвідповідальність будуть не надто доречними, бо ні про яке гріхопадіння золотих людей Гесіод не згадує, так само як не називає він і причину їхнього зникнення, лише зазначаючи, що першу расу поглинула земля. Чи була це раптова катастрофа, чи тривалий процес вимирання? Тут можна лише гадати. Натомість поет розкриває посмертну долю золотих людей: боги зробили їх добрими демонами (δαίμονες), які мешкають у повітрі, спостерігаючи за смертними та допомагаючи їм. До речі, саме про них пізніше писав Платон як про посередників між богами та людьми, які передають волю богів людям, а молитви та прохання людей – богам [14, р. 485–486].

Представники *срібної раси* жили вже під час правління Зевса, адже поет вказує, що їх створили боги Олімпу. Ці люди відрізнялися уповільненою соціалізацією, сотню років проводячи в дитячих забавах під наглядом матерів, а в дорослому віці жили лише короткий час [5, р. 97–99]. Але децю тут у нас викликає подив. Припустимо, що середня тривалість життя у срібних людей становила 110 чи 120 років, у тому числі сотня припадала на дитинство. Тоді виникає гендерне питання: а коли дорослішали їхні матері? Якщо дівчина лише в столітньому віці досягала статевого дозрівання, вона не могла довго дбати про своїх дітей. Оскільки ж Гесіод стверджував, що матері займалися їх вихованням, то можливі три варіанти: 1) жінки жили набагато довше за чоловіків; 2) дітей народжували 20–30-літні дівчатка, які самі ще були дітьми; 3) фізичний розвиток чоловіків і жінок відбувався приблизно однаково, але у розвитку інтелектуальному жінки сильно випереджали чоловіків, і якщо перші досягали

повноцінної соціалізації приблизно до двадцяти років або навіть раніше, то другі до столітнього віку поводитися як діти. Остання версія, на нашу думку, найбільш правдоподібна, і якщо розповідь про золоту расу розглядати як символічний опис первісного стану, то щодо срібних людей, імовірно, може йтися про епоху матриархату, коли лише у старості чоловіки ставали соціально повноцінними.

Як би там не було, тривале зростання не йшло на користь представникам срібної раси, бо гордіня, через яку вони не бажали служити богам і приносити жертви, стала причиною їхньої загибелі. Коротко кажучи, це було покоління атеїстів, яке Зевс сховав під землею, обурившись їхнім безбожжям. Деталі, знов-таки, не розголошуються. Однак люди все ж таки шанують їх як підземних блаженних.

Третя людська раса створила технологічну цивілізацію, засновану на міді (грецьке *χαλκός* в англійських перекладах Гесіода передається словом «bronze», що є більш достовірно історично, але менш точно філологічно); з міді була не лише зброя, а й будинки. Хліб *мідні люди* не вживали, заліза не знали. Представники цієї раси відрізнялися лютою вдачею та войовничим виглядом. Зрештою мідні люди знищили один одного.

Найвидатнішою була *раса героїв*. Героями греки зазвичай називали народжених від зв'язку між смертними людьми та безсмертними богами. Навряд поет мав на увазі, що четверта раса складається тільки з них. З іншого боку, греки вірили, що кожен народ має свого божественного родоначальника; у цьому сенсі кожна людина могла пишатися наявністю у себе якоїсь частини божественної крові. Герої, звані також *напівбогами* (ήμιθεοί), населяли землю перед поколінням Гесіода. Багато хто з них брав участь у Троянській війні та в інших подібних кампаніях, в яких частково один одного перебили, а тих, хто залишилися, Зевс переніс на Острови Блаженних (Μακάρων Νήσοι), де вони й живуть безтурботно. Як бачимо, причина смерті героїв цілком природна, виходить за межі природного лише бонус тим, хто вижив.

Сам Гесіод жив у епоху п'ятої – *залізної* – раси, про що гірко сумував. Залізні люди не поважають старших, їх роздирає ненависть, сила замінює правду, на місце совісті та сорому приходять брехня та заздрість. І ця тенденція з часом лише посилюється.

Хороша новина полягає в тому, що залізна раса також буде знищена Зевсом, але Гесіод не уточнює деталей ні того, коли та як це станеться, ні того, що буде далі. Очевидно, що п'ята раса не буде останньою, оскільки поет хотів би жити або раніше залізної раси, або пізніше. Отже, після зникнення залізних людей світ не спорожніє, а його нові розумні жителі мають бути моральнішими.

Гесіодів міф про раси перегукується з деякими близькосхідними міфами [1; 13; 15; 18; 21-23]; Йоханнес Хоболд взагалі назвав його лише регіональним відгалуженням ширшого близькосхідного жанру космічної історії [3]. На нашу думку, задум Гесіода сягав далеко за межі міфології загалом, близькосхідної міфології – зокрема.

Багато дослідників висловлювали подив щодо включення раси героїв у загальну «металеву» схему історії, адже без героїв модель виглядала б більш логічною, демонструючи загальний тренд – регрес людства. Оскільки раса героїв вибивається з очікуваної моделі регресу, то дослідники роблять висновок, що поет пішов на це лише з метою визначити місце еллінського епосу у всесвітній історії. Якщо ж проводити паралелі між вартістю відповідних металів (золото-срібло-мідь-залізо) та якостями душі, то наявність раси героїв ламає всю схему. Крім того, класифікація Гесіода має логічний недолік – вона проведена не за однією підставою. Втім, чи справді поет припустився настільки грубої помилки?

Хоча підбір металів налаштовує на образ регресу, сам Гесіод не вказав принцип, відповідно до якого расам дано саме такі назви. Але принаймні щодо двох рас можна стверджувати, що їхні назви технологічно зумовлені. Зокрема, основним матеріалом для третьої раси була мідь, і її Гесіод називає «мідною», наголошуючи, що залізо цим людям було невідомо; зате воно добре відоме сучасникам поета, і своє століття він називає «залізним».

Ми не думаємо, що Гесіод просто адаптував близькосхідну схему постійного регресу до грецької героїчної традиції. На нашу думку, він вважав регрес трендом світової історії. Поет заявляв, що раса героїв була найкращою (уже точно кращою за атеїстів срібної раси або технарів – мідною), до того ж ідея постійної деградації не відповідала його бажанню народитися, якщо вже не до, то хоча б після залізних людей.

Отже, регрес характерний лише для епохи залізної раси та в її межах.

Чому ж такі лиха спіткали п'яту расу? Може, вона покарана богами? У «Роботах і днях» про одну з можливих причин божественного гніву йдеться. Зокрема, Гесіод розповідає, як Прометей вкрав у Зевса вогонь і подарував його людям; покарати за це Громовержець вирішив не тільки викритого у промисловому шпигунстві титана (який пізніше потрапив під амністію і був звільнений Гераклом), а й людей (хоча самі вони жодним чином до цього не були причетні). Боги приховали від людей джерела їжі і спокусили Епіметея Пандорою, яка відкрила скриньку, що зберігалася у цього титана, та наповнила світ численними нещастями [5, р. 91]. Ця ж розповідь є і в «Теогонії», хоча ім'я Пандори там не називається.

Говорячи сучасною мовою, Пандора була андроїдом, за створення механічної частини якої відповідав головний олімпійський «технар» Гефест, а програмною частиною займалися Афіна (навчання ткацькому ремеслу), Афродіта (реалізація функції сексуальної привабливості) і Гермес (інсталяція собачого розуму і брехливої душі); внесок інших олімпійців не розголошується, але Гесіод стверджує, що всі були задіяні у проєкті. На відміну від старозавітної Єви (створеної з ребра Адама), Пандора не мала, отже, генетичної спорідненості з чоловіками. Результат вийшов вражаючим настільки, що Епіметей забув про попередження брата (жодні дари не приймати від олімпійців), схаменувшись лише тоді, коли стало запізно.

Як же хронологічно співвідноситься розповідь про Прометей/Пандору з розповіддю про п'ять рас? Коротко кажучи, *коли* скриньку Пандори було відкрито?

Припущення, що це сталося під час існування залізної раси, спростовується за допомогою технологічного аргументу: якщо вже мідні люди займалися металургією, то вогонь вони просто не могли не використовувати; гомерівські герої також знали вогонь. Можна припустити, що використовувати вогонь навчилися люди срібної раси, що викликало їхню гординю і безбожжя, а як відповідь Зевс і підслав Пандору. Можливо, подарунок Прометей отримали мідні люди, чим була викликана їхня технологічна революція; тоді відкриття ящика Пандори пояснює той факт, що вона (революція) не принесла їм миру та щастя.

Найбільш правдоподібною, на нашу думку, є версія, що золоті люди, які насолоджувалися безтурботним життям за правління Кроносу, пережили зміну небесного керівництва, саме їх спробував облагодіювати Прометей, на них обрушилися нещастя з горезвісної скриньки, що й призвело цю расу до загибелі. Це впливає з того, що до відкриття ящика люди жили щасливо, і що Пандора була, судячи з Гесіодової розповіді, першою жінкою. Якщо це так, то логічно припустити, що її поява поклала край золотій (щасливій) расі людей і дала початок срібним людям, у яких матері вже були.

Однак те, що золота раса складалася виключно з чоловіків, ще не означає, що всі вони були асексуалами або геями. Найдавніші жителі землі мали різне походження, і зв'язок смертних чоловіків з безсмертними богинями чи «напівсмертними» німфами не був чимось цілком поза межим. Нащадками змішаних шлюбів ставали як смертні, так і безсмертні істоти. При такому розкладі зміна поколінь смертних чоловіків могла здійснюватися і без смертних жінок. Отже, наявність матерів у людей срібної раси ще не свідчить про людську природу останніх. Тобто можна припустити, що срібна раса складалася тільки з чоловіків, а історія Прометей/Пандори належить до появи мідної раси. Тоді знімається і гендерне питання, про яке йшлося раніше.

Нам би не довелося гадати, якщо би Гесіод сам поєднав обидва міфи, проте він цього не зробив. Ми не думаємо, що справа в забудькуватості поета або в тому, що він механічно об'єднав зовсім різні сюжети. На нашу думку, тут причини набагато суттєвіші.

Саме в зазначених поемах Гесіода виникає проблема, яка стане актуальною набагато пізніше, а саме проблема співвідношення небесної та земної історій. Теоретично між ними має бути пряма відповідність, а за фактом про це говорити часто не доводиться. Той же Мойсей називав імена безлічі другорядних персонажів, пропустивши ім'я фараона, за якого стався Вихід з Єгипту, так що центральна подія старозавітної історії досі залишається без загальноприйнятого датування.

Ми вважаємо, що розповідь про Прометей/Пандору і схема п'яти рас не мають загальної хронології тому, що вони описують *різні аспекти* буття. У першому випадку головні учасники подій – титани та олімпійські боги; люди є не суб'єктами, а об'єктами історії, самі вони жодної участі у ній не беруть. На людей лише спрямовані зовнішні дії: благодіяння з боку Прометей, покарання від Зевса. У другій розповіді ситуація інша. Про

вплив богів на людську історію майже нічого не сказано. Відомо лише, що боги «створюють» людей, можуть карати їх (як покарали людей срібної раси) або заохочувати (перенесення героїв на Острови Блаженних), але основна увага приділена смертним – їхньому життю, побуту, відмінностям між расами. Ми навіть не знаємо, в якій з епох людського життя сталося повалення Кроноса, коли була титаномахія, битва Зевса з Тифоном тощо. Можна подумати, що суперечностей між історіями немає, а акценти розставлені відповідно до позиції спостерігача. У першому випадку («Теогонія») історія розповідається «з погляду богів»; зважаючи на те, що вона подається як переказ пісень Муз, це цілком логічно. У другому випадку («Роботи і дні») Гесіод лише в декількох словах згадав Муз, але він не став вдавати, ніби дочки Зевса співає для Перса.

Однак справа не зводиться лише до погляду, бо в такому разі не було б принципових перешкод до того, щоб досягти хронологічної єдності між божественною та людською історіями. Правильніше, це можна було б зробити, якби описана Гесіодом історія була всесвітньою. За умовчанням вважається, що саме про таку історію і йдеться в Гесіода, але не поспішатимемо брати на віру ці очевидності.

До останнього часу не було подій, у яких залучалося б усе людство. Наприклад, на питання: «Коли було скасовано рабство?» неможливо відповісти без двох уточнюючих: «Де?» і «Що вважати рабством?». Інакше кажучи, якщо на всій Землі за короткий час вимерли всі золоті люди і з'явилися срібні, і за таким самим принципом змінювали одна одну інші раси, тоді можна було б говорити про єдину хронологію; у цьому випадку її відсутність – недогляд Гесіода. Однак про неї (єдину хронологію) не можна говорити, якщо:

1) зазначені зміни відбувалися не одночасно (наприклад, в одному місці ще жили люди золотої раси, а в іншому регіоні вже тривалий час існували представники срібної чи навіть мідної);

2) ця схема характеризує історію одного регіону, а в інших могла бути інша історія (наприклад, десь могло б не бути раси героїв);

3) в одних регіонах зміна століть відбувалася в один час, в інших – в інший, а в третіх регіонах діяли інші історичні механізми, де ця схема взагалі не працює, або працює не так.

Оскільки «Теогонія» стосується світу богів, а Зевс, який зрештою перемиг, став правителем усього світу, було б логічно припустити, що й описана в «Роботах і днях» історія також всесвітня, оскільки вона проходить під проводом Зевса та інших богів. Для нас це справді здається логічним, але чи це було логічним для стародавнього грека?

Незважаючи на загальноприйнятту думку, ми не вважаємо, що викладена Гесіодом схема п'яти рас розглядалася ним як універсальна. Поет чудово знав, що різні народи мають не лише різні віри та звичаї, а й різний технологічний рівень. Чи міг він вважати, що елліни та варвари проходять ті ж самі стадії історії, причому одночасно?

Припустимо, що поділ людства на народи відбувся лише протягом історії залізної раси, і прекіс у технологічному розвитку характерний лише їй. Якщо «раса» – це щось на кшталт біологічного виду, тоді наше заперечення, звичайно, втрачає свою силу (наприклад, як можна говорити про «еллінів» та «варварів» стосовно *Homo erectus*?). Але щонайменше одна раса була генетично дуже близька до залізної. Ми маємо на увазі расу героїв, серед яких уже вирізнялися елліни та інші народи. Виходить, що народ може існувати протягом як мінімум двох рас, а це означає, що «раса» – імовірно індикатор культурного, морального та технологічного рівня, ніж біологічна характеристика.

Наша версія полягає в тому, що п'ять рас Гесіода – це історія еллінського народу, а в інших народів свої етапи, свої герої, свої епохи благоденства та занепаду. Аргументом на користь цієї версії слугує й те, що Пандора була бабусею Елліна – прабадька греків. До речі, Пірра (дочка Епіметея та Пандори) зі своїм чоловіком Девкаліоном (сином Прометея та Климени) виявилися єдиними вцілілими людьми після влаштованого Зевсом потопу. У них було двоє або троє синів (Еллін – один з них) і четверо або п'ятеро дочок. Однак людство після потопу складалося аж ніяк не лише з їхніх нащадків. Людський рід Девкаліон і Пірра змогли відновити за допомогою каменів, які кидали собі за спину – кинуті Девкаліоном камені ставали чоловіками, кинуті його дружиною – жінками [12, р. 28–30]. Щоправда, Гесіод про потоп не згадував, але, як і Овідій, він міг вважати варварів «кам'яними» людьми.

Але тоді замість «історіософії» Гесіода треба говорити про його «міфологію», тим самим позбавивши цю модель титулу першої у грецькій традиції концепції історичного

розвитку людства. Однак роздуми поета справді історіософські, оригінальні та глибокі, просто їхній зміст не вписується ні в близькосхідні міфологічні конструкції (і тим більше ні в індуїстські, хоча комусь важко утриматися від спокуси ототожнити епоху залізної раси з Калі Югою), ні в наукові побудови пізніших епох. «Геогонія» описує історію світу безсмертних богів, і тому вона стосується всього Універсуму; «Роботи і дні» розповідають про грецькі прийоми господарювання, грецькі уявлення про щасливі й нещасливі дні, і вони ж описують те, як греки дійшли до такого життя.

Проте поки що залишаються неясними причини песимізму пізнього Гесіода, що настільки контрастує з його юнацьким запалом. Схоже, що поет глибоко розчарований. Але що розчарувало Гесіода? Чи *хто* його розчарував?

Стефан Скаллі стверджує, що грецький поет зобразив Олімп як ідеальний поліс [15]. Якби олімпійці були закритою громадою, така аналогія може і була б доречною, але в тому то й річ, що боги – це не просто жителі Олімпу; вони ще й *керманці світу*. Та й людину порядок справ на небесах цікавить лише остільки, оскільки останній стосується подій на землі. Відносини людей з богами вибудовуються з огляду на цілком практичний (навіть прагматичний) інтерес; відповідно і розставляються акценти.

У «Роботах і днях» сказано, що Зевс зосередив у своїх руках важелі управління, і він стежить за чеснотами людей, заохочуючи добрих і караючи злих. Однак цей світ не тільки не ідеальний, а навпаки, він – найгірший з усіх, і з часом він стає ще гіршим. Цю ж думку пізніше висловив Горацій у своїй відомій сентенції: «Нечестивий час! Чого він не псує? Наші батьки, які гірше за наших дідів, породили нас, неповноцінну породу, яка з часом дасть ще більше дегенеративних потомків» [6, р. 165]. Виходить, що Кронос же хоч і мав поганий характер, але це нітрохи не заважало людям у його правління жити чудово – краще, ніж будь-хто в наступні часи. Вже цей факт змушує засумніватися у досконалості правління Громовержця та ефективності його як топ-менеджера. Але чому правління Зевса стало менш щасливим за правління його суворого батька?

І тут ми стикаємося з особливою знахідкою Гесіода – стилем завуальованої іронії. Він говорить про те, як має бути, на підтвердження наводячи приклади того, як є насправді, причому реальність вступає у прямий конфлікт з належним. Добросесність не врятує від лап сильних, зло тріумфує, і порок за мудрого правління Зевса тільки посилюватиметься. До речі, у «Роботах і днях» Гесіод виконує обіцянку, яку він дав у своїй першій роботі, розповідаючи не тільки про те, що було і є, а й про те, що буде: доки існує залізна раса, не станеться нічого доброго.

Чому ж справи йдуть так погано? Здавалося б, Зевс просто змінив батька на посаді верховного бога, проте є підстави вважати, що при цьому на небесах змінився і політичний режим. Мені здається, що не випадково лише епоха золотої раси синхронізована з небесною історією. Кронос був авторитарним правителем, який дуже ревно ставився до влади; а Зевс класичної Античності є хоч і не як демократичний лідер, але він і не абсолютний монарх. Верховний бог поділив владу зі своїми братами, а також делегував частину повноважень четвертому поколінню богів. А ця, начебто, суто внутрішня політика небесного менеджменту має дуже важливі наслідки для історії людства.

Кронос сам керував світом і саме в цей час люди були найщасливішими. Життя було безтурботним, але цивілізація (якщо так її можна назвати) золотої раси була на зародковому рівні (так, якщо її представники ще не використовували вогонь, то вони навіть не знали металургії). Коротко кажучи, це був час щасливих невігласів; подібний сюжет (про благосне, але примітивне минуле людства) присутній у людській міфології майже повсюдно.

Далі на небесах відбувається переворот, внаслідок якого спочатку єдина влада поділяється: Зевс стає верховним богом, який відповідає за порядок у Всесвіті і за збереження балансу сил, а окремі департаменти переходять у підпорядкування інших богів (наприклад, Посейдон – бог морів, Афродіта – богиня кохання, Гефест – бог-коваль тощо). Важливо те, що, крім поділу сфер відповідальності в управлінні світом, боги отримують контроль над окремими територіями; про це писав Платон як про загальновідомий факт [14, р. 1295].

Визнаною правителькою Аттики та покровителькою Еллади була Афіна. Ця богиня навчила греків ремеслам, мистецтвам та наукам; вона ж була захисницею своїх підданих: кожен грецький поліс мав паладій – її священне зображення, яке оберігало місто від ворогів. А ось жителі Атлантиди своїми здобутками були зобов'язані Посейдону, який населив цю країну своїми нащадками від смертної жінки Клейто,

змінив та облаштував цей острів [14, р. 1299]. Аналогічно було з іншими народами. Тобто Зевс – правитель усього світу, а кожен народ має власного бога-куратора. Цей останній не лише захищає свій обраний народ (у тих межах, у яких йому дозволяє верховний бог), а й відповідає за його процвітання. До речі, цікаві паралелі можна знайти у Старому Завіті (Втор. 32:8), де кількість народів пов'язана з кількістю небесних мешканців. У Синодальній Біблії йдеться, щоправда, про «синів Ізраїлевих», проте в сучасних перекладах у цьому місці вживається слово «ангели» або навіть – «боги» (наприклад, у «New Revised Standard Version» читаємо: “When the Most High apportioned the nations, when he divided humankind, he fixed the boundaries of the peoples according to the number of the gods” [11, р. 304]). Очевидно, саме цей фрагмент Святого Письма дозволив Псевдо-Діонісію Ареопагіту стверджувати, що за кожним народом Бог закріпив одного з ангелів [2, р. 36–40].

Після того, як боги розподілили між собою землю, почалося суперництво між народами та гонка технологій. В результаті шляхи різних країн розходяться, оскільки керуючі ними боги мають різні таланти, можливості та бажання для протегування підданих. У кожного з богів – свій проєкт устрою світу, і між проєктами починається конкуренція, яка у земному житті виявляється у зіткненнях між народами. Але конкуренція не обмежується сферою міжнародної політики, вона поширюється і на міжособистісні відносини. Конкуренція – двигун історичного розвитку, проте вона підриває первісно-патріархальну мораль. Виходить, що з якогось моменту історія людства перестає бути єдиною; люди стали більш розвиненими, але менш щасливими та менш моральними. Цей тренд триватиме до свого логічного фіналу, поки не відбудеться радикальна зміна парадигми, внаслідок якої людство зміниться, причому Гесіод припускав, що життя за часів шостої раси буде кращим.

Висновки. Отже, Гесіод пов'язав божественну історію (теогонію) з історією людини (її роботами і днями), тим самим давши зрозуміти, що зміни небесної політики спричиняють і зміни у принципах організації людського гуртожитку. Поет довів до граничної концентрації протиставлення між існуючим і належним, вказавши на неефективність менеджменту головного олімпійця: Зевс не в змозі вирішити «залізну» проблему, правильніше, єдиним рішенням вважає знищення проблеми – в даному випадку, чергової раси людей.

Який вихід з такого стану? Чи мріяв Гесіод про реставрацію Кроноса? Навряд чи. Можливо, він чекав, що хтось із четвертого покоління богів усуне від влади Зевса? Останнє припущення не таке вже неймовірне. Зокрема, поет зауважує, що Афіна дорівнює батькові силою і мудрістю [5, р. 75], тому якби вона мала політичні амбіції, вона цілком могла б поборотися за владу. Морально і психологічно це виправдано, бо в утробі Зевса все ще перебуває її мати Метіда. Враховуючи статус Паллади як покровительки еллінів, такий переворот пішов би на користь грецькому народу і вивів би його історію із «залізного» глухого кута. З іншого боку, Афіна була учасницею проєкту «Пандора», а отже, помічницею Зевса у справі покарання людства.

Як би там не було, якщо у Гесіода і були надії на зміну небесного уряду, він про них обачливо промовчав. Трагізм ситуації в тому, що люди занадто залежні від богів, а верховний олімпієць – через свою некомпетентність або своє небажання – їм у цій справі не помічник. Єдина надія змінити світ – це змінити себе, і починати треба з чесною праці, до чого він закликає свого брата.

Отже, хоча Гесіод не був філософом у традиційному розумінні цього слова, саме він зміг сформулювати проблему, яка стала, мабуть, першим філософським питанням у грецькій культурі – проблему невідповідності фактичного суцього та морального належного. Причому поет вчинив дуже нетривіально: спочатку Зевс був оспіваний як владика світу, потім Гесіод його наділив статусом найвищого морального авторитету, а потім показав, що з цим статусом син Кроноса не справляється, бо світ під його правлінням стає все менш моральним.

Як бачимо, один із творців давньогрецької ортодоксії був людиною далеко не ортодоксальною. Не бажаючи конфліктувати з богами Олімпу, він схитрував, уклавши в основі своєї теологічної системи внутрішню суперечність. Одні читачі за простодушністю її не помітили. Від погляду інших – більш досвідчених – вона не сховалася, але для них було неймовірним припущення, що Гесіод, з якого зробили теологічну ікону, свідомо пішов на тролінг богів.

Порушена ним тема, навіть будучи критично сприйнятою (а може саме тому)

деякими філософами, стала відправною точкою грецького інтелектуального проєкту, і саме Гесіод чималою мірою сприяв тому, що філософія – як інтелектуальне дослідження світу божественного і світу людського – зародилася на його батьківщині.

Список використаних джерел

1. Barnett R. D. The Epic of Kumarbi and the Theogony of Hesiod. *Journal of Hellenic Studies*. 1945. Vol. 65. P. 100-101.
2. Dionysius the Areopagite. The Works / Trans. by J. Parker. London: James Parker, 1899. Vol. II. 168 p.
3. Haubold J. Greek Epic: a Near Eastern Genre? *The Cambridge Classical Journal*. 2002. Vol. 48. P. 1-19. doi:10.1017/S006867350000081X
4. Herodotus. The Persian Wars / Trans. by A. D. Godley. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975. Vol. I : Books 1-2. 504 p.
5. Hesiod. Theogony. Works and Days. Testimonia / Trans. by G. W. Most. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2006. 308 p.
6. Horace. Odes and Epodes / Trans. by N. Rudd. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. 280 p.
7. Hunter R. Hesiodic Voices: Studies in the Ancient Reception of Hesiod's Works and Days. New York, NY: Cambridge University Press, 2014. 338 p.
8. Koning H. H. Hesiod, The Other Poet: Ancient Reception of a Cultural Icon. Leiden: Brill, 2010. 439 p.
9. Most G. W. Introduction. *Hesiod. Theogony. Works and Days. Testimonia*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2006. P. i–lxxv.
10. Nelson S. A. God and the Land: The Metaphysics of Farming in Hesiod and Vergil. New York, NY: Oxford University Press, 1998. 252 p.
11. The New Oxford Annotated Bible with Apocrypha: New Revised Standard Version / Eds. by M. Coogan, M. Brettler, C. Newsom, P. Perkins. 4 ed. New York, NY: Oxford University Press, 2010. 2416 p.
12. Ovid. Metamorphoses / Trans. by F. J. Miller. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1971. Vol. I: Books 1-8. 467 p.
13. Penglase C. Greek Myths and Mesopotamia: Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod. London: Routledge, 1997. 239 p.
14. Plato. Complete Works / Eds. by J. M. Cooper & D. S. Hutchinson. Indianapolis, IN : Hackett, 1997. 1808 p.
15. Scully S. Hesiod's Theogony: From Near Eastern Creation Myths to Paradise Lost. New York, NY: Oxford University Press, 2015. 288 p.
16. Spengler O. The Decline of the West: Form and Actuality / Trans. by C. F. Atkinson. New York, NY: Alfred A. Knopf, 1926. Vol. I. 443 p.
17. Strauss Clay J. Hesiod's Cosmos. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 202 p.
18. Strauss Clay J., Gilan A. The Hittite "Song of Emergence" and the Theogony. *Philologus: Zeitschrift für Antike Literatur Und Ihre Rezeption*, 2014. Vol. 158, Issue 1. P. 1-9. doi:10.1515/phil-2014-0001
19. Van Noorden H. Playing Hesiod: The 'Myth of the Races' in Classical Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 350 p.
20. Virgil. Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6 / Trans. by H. R. Fairclough. Rev. ed. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938. Vol. I. 593 p.
21. Walcot P. The Text of Hesiod's Theogony and the Hittite Epic of Kumarbi. *Classical Quarterly*. 1956. Vol. 6, Issue 3-4. P. 198-206. doi:10.1017/s0009838800020176
22. Walcot P. Hesiod and the Near East. Cardiff: University of Wales Press, 1966. 154 p.
23. West M. L. The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth. New York, NY: Oxford University Press, 2003. 662 p.

Надійшла до редакції 10.03.2022

ABSTRACT

Alex Halapsis. Diachrony of history in Hesiod's poems. The Greek poet Hesiod is known as the author of the first historiographical model in the Western tradition. When we talk about this model, we usually refer to his 'Myth of the Races', which presents five stages of human history. Nevertheless, Hesiod also had a divine story, and it is, in fact, much more detailed than the myth mentioned. However, the poet did not synchronize these two lines of historical process with each other. Did it happen by accident, or did Hesiod do it on purpose, realizing his special plan?

The article argues that Hesiod implicitly linked divine history (theogony) with human history (works and days), thus making it clear that changes in heavenly politics also lead to changes in the principles of human dormitory organization. The poet brought to the extreme concentration of the opposition between the existing and the proper, and he did so with the help of veiled irony. Although Zeus is praised as a wise ruler who acts as the highest moral authority, defender of virtue and adversary of vice, it seems that he is main object of Hesiod's critic, since it was during Zeus' reign that moral decay occurs, and the main Olympian god can not, or does not want to prevent this. Hesiod's scheme is

generally pessimistic, he sees no escape from the moral crisis that befell the iron race. The only hope for a better world is to change yourself, and one shall start with honest work.

Although Hesiod was not a philosopher in the traditional meaning, it was he who succeeded in formulating the problem that became the first philosophical question in Greek culture – the problem of the mismatch between the actual being and the moral proper. The topic he raised, although critically accepted (or possibly because) by some philosophers, became the starting point of the Greek intellectual project, and it was Hesiod who greatly contributed to the fact that philosophy – as an intellectual study of the divine and human world – originated from his homeland.

Keywords: *Hesiod, Myth of the Races, historiography, regress, pessimism, morality.*

УДК 340.134:364.4-054.7](470)»19»

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-183-188

Олена ГАВРИШ®

кандидат педагогічних наук
(ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»,
м. Слов'янськ Донецької обл., Україна)

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ З МІГРАНТАМИ ТА БІЖЕНЦЯМИ У НІМЕЧЧИНІ У ХХ СТОЛІТТІ

Досліджено становлення та розвиток правового регулювання соціальної роботи з мігрантами та біженцями у Німеччині у ХХ столітті. Автором встановлено, що стан нормативно-правового забезпечення німецької міграційної політики у зазначений період був задовільний. Німецьким урядом було ратифіковано цілу низку нормативно-правових документів та програм (Закон про громадянство в Німеччині і Рейху, Конституція ФРН, Закон про іноземців, «Програма Коля» тощо). Крім того зазначено, що наприкінці ХХ ст. у Німеччині було створено «Центральний реєстр іноземців». Це дозволило систематизувати дані про іммігрантів та біженців на рівні держави. У статті також описано можливості отримання німецького громадянства у різні періоди минуло століття залежно від змін в економічному та соціальному житті країни.

Ключові слова: *законодавче підґрунтя, міграційна політика, Німеччина, соціальна робота, мігранти, біженці.*

Постановка проблеми. Міждержавна міграція, тобто добровільне або вимушене переміщення людей через державні кордони, в сучасному світі набуває характер універсального явища і дедалі частіше сприймається як інституціоналізована форма соціальної мобільності у суспільстві [1]. У зв'язку з цим досвід правового регулювання міграційної політики ряду країн-членів ЄС, насамперед Німеччини, може виявитися корисним та сприяти формуванню правильної вітчизняної міграційної політики, спрямованої на захист національних інтересів та проведення якісної соціальної роботи з мігрантами та біженцями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Деякі аспекти законодавчого забезпечення соціальної роботи стало предметом вивчення сучасних дослідників. Серед вітчизняних науковців, на нашу думку, необхідно виділити М. Грига, Н. Кабаченко, І. Мигович, Т. Семигину, Н. Сушицьку, А. Ярошенко та інших, які досліджують правове регулювання соціальної політики, основні характеристики механізму реалізації прав людини, міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціальної політики тощо. Багато німецьких науковців приділяють увагу питанням цивільного та сімейного права Німеччини у сфері соціальної допомоги, проблемам законодавчого забезпечення соціальної роботи в Німеччині з різними категоріями клієнтів, а саме: О. Каплаці, А. Лоренц, Л. Отт, Б. Шермайєр-Штєокл, К. Шток та інші. Але у проведених дослідженнях не було узагальненого та систематизованого

© О. Гавриш, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/ORCID 0000-0003-3468-2583>

olenagavrysh@ukr.net